

КАНЦЭПЦЫЯ САКРАЛЬНАГА Ё ТВОРЧАСЦІ У. КАРАТКЕВІЧА

Цікавасць да сакральнага ё навуцы ўзнікла параўнальна нядаўна. Пачынаючы з 1980-х гг., з'явіліся першыя спробы вызначэння сакральнага. Усе яны адрозніваюцца высокай палемічнасцю. Сакральнае як азначэнне толькі пачынае ўсталёўвацца ў навуковай мове, набываючы неабходныя паняццёвыя межы і напрамкі. У цяперашні час на сэнсавым узроўні сакральнае з'яўляецца, перш за ўсё, адным з цэнтральных паняццяў філасофіі рэлігіі. Пры гэтым сакральнае фігуруе і ў іншых навуковых дысцыплінах. Узнікае цікавасць да гэтай катэгорыі і ў літаратуразнаўстве.

Сусветная мастацкая літаратура мае працяглую і ўстойлівую традыцыю звароту да Бібліі. Хранатоп інтэрпрэтацый біблейскіх матываў, сюжэтаў і вобразаў, мастацкіх алюзій на іх неабсяжны. Традыцыя гэтая ахоплівае агульначалавечую культурную прастору ад старажытных апокрыфаў да сучасных літаратурных рэцэпцый біблейскага матэрыялу. Пры гэтым, якімі б рознымі ні былі формы і спосабы інтэрпрэтацыі біблейскага матэрыялу, абумоўленыя часавай, нацыянальнай, сацыяльнай, канфесійнай прыналежнасцю (або атэістычнай пазіцыяй) пісьменніка, прыродай яго таленту, творчай задумай, у сусветнай літаратуры склаліся дзве асноўныя тэндэнцыі: першая, умоўна кажучы, сакральная, набліжаная да кананічных тэкстаў мастацкая адаптацыя Бібліі – літаратурныя пераказы, «прачытанні», дапаўненні да біблейскага матэрыялу, што акцэнтуюць яго актуальнасць для ўсіх часоў, але асабліва – для сучасніка, чалавека «тут і зараз», і маюць такім чынам, на мэце задачы дыдактычныя, асветніцка-тэалагічныя; другая – секулярная, свецкая.

Раман У. Караткевіча «Хрыстос прыязміўся ў Гародні» (1965–1966) – гэта своеасаблівае Евангелле Беларусі, раман-прытча, раман-легенда, прыгодніцкі, філасафічны і гістарычны твор, напоўнены горкай іроніяй, драматызмам і адначасова гумарам, весялосцю і аптымізмам, дзе арганічна спалучаюцца высокае і нізкае, рэальнае і фантастычнае, лірычнае, эпічнае і сатырычнае. Падзеі твора адбываюцца на Беларусі ў XVI ст. Аднак у ім можна выявіць праекцыю і на сучаснасць. Асэнсоўваючы «другое прышэсце» Хрыста, Караткевіч мог таксама выкарыстаць набыткі навуковай, рэлігійнай і мастацкай думкі па гэтай праблеме.

Пры напісанні рамана Уладзімір Караткевіч выявіў вялікую мастацкую фантазію. Ён свядома пераставіў факты і даты гісторыі, што характэрна для многіх гістарычных раманаў. Гэта дазволіла аўтару глыбей перадаць дух беларускага сярэдневечча. У рамане прысутнічае арыгінальны погляд на падзеі гістарычнай даўніны. Прыгодніцкі сюжэт пісьменнік напоўніў сацыяльна-філасофскім зместам, багата выкарыстаў матэрыялы хронік і летапісаў, біблейскія тэксты і вытрымкі з мастацкіх твораў, народныя выслоўі.

У цэнтры рамана – вобраз Юрася Братчыка («Хрыстоса»), які звязвае ў адно цэлае ўсе сюжэтна-кампазіцыйныя лініі твора і вакол якога разгортваецца асноўнае дзеянне. Письменнік паказаў сутыкненне новага, прагрэсіўнага і чалавечага з архаічным, кансерватыўным і антыгуманным.

Юрась Братчык увасабляе вобраз сярэдневечнага чалавека, актыўнага, неспакойнага, вясёлага і гарэзлівага, які вызваляўся з путаў царкоўнай і свецкай улад і засвойваў эстэтычныя і духоўныя набыткі, што неслі новыя часы. Караткевіча прывабіла рэнесансная паўната жыцця. Ён паказаў разняволенне чалавечага цела і духу. «Хрыстос» кемлівы, знаходлівы, вясёлы, гарэзлівы, махляр і прытворшчык. Але адначасова гэта мысляр і пакутнік, праўдашукальнік, народны абаронца і змагар.

Непаўторна раскрыліся ў раманах вобразы «апосталаў», асабліва Багдана Роскаша (Фамы) і Іосіі бен Раввуні (Іуды). Няпростыя жыццёвыя выпрабаванні вынесла Марына Крывіц (Магдаліна).

Паводзіны і ўчынкі «Хрыста» письменнік узгадняе з біблейскім сюжэтам. Як і біблейскі Хрыстос, Братчык з'явіўся народу «пяццю хлябамі» і «дзвюма рыбамі», накарміў народ, выгнаў гандляроў з храма, несучы свой крыж на галгофу. Але Братчык – Хрыстос – дзейнічае іншы раз нібы насуперак біблейскай традыцыі. Раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» ўвабраў многія жанрава-стыльовыя прыкметы творчасці Уладзіміра Караткевіча. У падзагалоўку аўтар назваў яго «Евангелле ад Іуды», падкрэсліў тым самым так характэрную для яго незвычайнасць у выбары і раскрыцці праблемы.

Марына Крывіц з'яўляецца алузіяй на грэшніцу Марыю Магдаліну. Тэма «вялікай блудніцы» (і, адпаведна, тэма грэшніцы Марыі Магдаліны) непасрэдна ўваходзіць у раман з XIII раздзела; на трактоўку вобраза Марыны Крывіц як біблейскай грэшніцы ў тэксце «працуе» многае і на філасофска-этычным, і на эстэтычным узроўнях. Відавочна, што праз мастацкую кантмінацыю біблейскіх алузіяў персанажы рамана, прынамсі жаночыя, узбагачаюцца, ускладняюцца як у этычных, так і ў эстэтычных адносінах.

Раман У. Караткевіча многія даследчыкі ўспрымаюць як пікарэскны раман. Думка аб архетыповасці характэвічаўскіх вобразаў Юрася Братчыка неаднаразова выказвалася айчыннымі даследчыкамі (у прыватнасці, А. Мальдзісам, А. Русецкім, А. Сямёнавай).

Твор Караткевіча наследуе фабульную напружанасць пікарэскі. У аснове рамана «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» – кумулятыўны сюжэт, пабудаваны на хранатопе дарогі: прыгоды героя, які аказваецца ахвярай абставін і які вядзе барацьбу за ўласнае існаванне, яго сустрэчы з рознымі людзьмі, што даюць магчымасць пабачыць адваротны бок грамадства, авантурная стыхія і пастаянная гульня з ворагам. Дарэчы, ужо першая сустрэча з «ліцадзелямі» ператварае містэрыю ў фарс праз буфанаду, гратэск, грубы камізм.

Вялікую ролю ў раманах адыгрываюць эпіграфы. Эпіграфы ў раманах не проста з'яўляюцца часткай рамачнай структуры твора, а пераходзяць у катэгорыю «пашпарту» (тэрмін, уведзены Ж. Дэрыда). У раманах У. Караткевіча эпіграфы, пададзеныя разам з загаловамі, выконваюць складаную семантыка-стылістычную функцыю, атрымліваюць дадатковыя прачытання.

Шляхам інтэртэкстуальнага дыялога з рознымі эпохамі, творамі, эпіграфы выконваюць металітаратурную функцыю. Падаецца магчымым параўнаць ужыванне эпіграфу з гіпэртэкстам: твор робіцца своеасаблівым «слоўнікам прачытанняў». Інструктыўная функцыя эпіграфу распаўсюджваецца на ўсе ўзроўні арганізацыі тэксту. Так, на ўзроўні прасторава-часавым эпіграфы скіроўваюць увагу чытача да пэўнага храналагічнага ўрыўку. У рамане «Хрыстос прыямліўся ў Гародні» такія імператыўны пачатак арганізаваны праз шматлікія чаргаванні сярэднявечных і рэнесансных тэкстаў, даводзіцца фактычная прыналежнасць фэбулы рамана да складанай і пераломнай эпохі позняга Сярэднявечча, ранняга Адраджэння.

У кантэксце рамана эпіграфы скіроўваюць увагу чытача на складанасць сюжэтай прасторы, якая змешчана на розных тэкставых узроўнях («слова двух сведкаў» адносна тэксту), утрымлівае шматлікія рэтраспекцыі (гісторыя Магдаліны ці апосталаў). Прастора-часавы ўзровень тэксту генетычна звязаны з ідэйна-тэматычным. Так, у рамане існуе інтэртэкстуальны дыялог і палілог з усімі папярэднімі эпохамі.

У рамане У. Караткевіча колькасць біблейскіх і фальклорных цытат, змешчаных у якасці эпіграфу, гаворыць аб тым, што чытачу давядзецца сутыкнуцца з варыяцыйнай кананічнага сюжэта, прапушчанага праз прызму народнай свядомасці.

Твор «Хрыстос прыямліўся ў Гародні» не з'яўляецца выкладаннем Бібліі, не прэтэндуе на яе тлумачэнне, гэта і не мастацкая рэканструкцыя гісторыі Хрыста, а толькі разгорнутая алузія на яе. Непасрэдна ж прадмет адлюстравання – гісторыя беларуса і Беларусі.

Раман У. Караткевіча па сваім сэнсе не супярэчыць хрысціянскім матывам; яго галоўны герой задуманы, відавочна, не дзеля прафанацыі біблейскіх заповедзей, не з мэтай супрацьпастаўлення чалавечага і боскага, а хутчэй – дзеля іх суладнасці. Далёкі па фактуры ад кананічных тэкстаў, раман тым не менш па сваёй сутнасці цалкам з імі карэспандуе, бо нагадвае людзям пра іх маральныя якасці і неабходнасць іх рэалізацыі, пра іх здольнасць да душэўна-духоўнага адраджэння і развіцця.

«Хрыстос прыямліўся ў Гародні» – гэта адно з самых значных мастацкіх асэнсаванняў біблейскага матэрыялу. У складанай сістэме твора, насычанага цытатамі і эпіграфамі, алузіямі і рэмінісцэнцыямі, біблейская канстанта з'яўляецца стрыжнёвай; выконваючы сюжэта- і структурастваральную функцыю, не меншую ролю яна адыгрывае ў гісторыясофскай парадыгме кнігі, у стварэнні яе канцэптуальнай прасторы. У рамане задзейнічаны і самыя істотныя, першасныя біблейскія матывы і вобразы, і паасобныя дэталі. Пры гэтым аналогіі з Першакнігай з'яўляюцца аголены, дэклараваны і праз назву твора ў цэлым і асобных яго раздзелаў, і праз яго топіку, эпіграфы, персанажаў, падзейны ланцуг, ці не кожнае звязно ў якім «рыфмуецца» з адпаведнымі біблейскімі рэаліямі. Нарэшце, сама жанрава-стыльвая поліфанія рамана выклікае асацыяцыі з архітэктонікай і атмасферай Бібліі – адначасова хаатычнай і гарманічна-касмічнай. Па глыбіні пранікнення ў біблейскі свет знаўцы ставяць раман У. Караткевіча ў адзін шэраг з найлепшымі творамі сусветнай літаратуры.